

ЕМОЦІЙНІ НЕЧЛЕНОВАНІ ВИГУКИ-РЕЧЕННЯ В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ

Шлеін О. Є.

*Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка*

Науковий керівник –

кандидат педагогічних наук,
ст. викладач Корчова О. М.

У статті здійснено лінгвістичний аналіз полярно маркованих емоційних вигуків-речень у мові історичних повістей О. Маковея «Ярошенко» та Б. Лепкого «Полтава»; схарактеризовано семантичні групи нечленованих вигуківих синтаксем.

Одним із домінантних напрямів сучасного лінгвістичного пошуку є антропоцентрична дослідницька парадигма, що розглядає мовні одиниці всіх рівнів у тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, мисленням, культурою тощо. Водночас важливою сферою життєдіяльності особистості є емоційна – підгрунття мотиваційної спрямованості. Із огляду на це вербальне вираження емоцій є актуальним об'єктом наукових розвідок вітчизняних (Н. Бойко, І. Вихованець, П. Дудик, Л. Мацько, С. Соколова та ін.) та зарубіжних (В. Мелікян, Л. Піотровська, В. Телія, В. Шаховський, Н. Шведова та ін.) мовознавців.

Незважаючи на відомі різноаспектні дослідження, наукового узагальнення потребують емоційні вигуки-речення як функційно-семантичний тип нечленованих структур. Джерельною базою може слугувати українська художня література. Акцентуємо увагу на історичних повістях О. Маковея «Ярошенко» та Б. Лепкого «Полтава», у яких історична достовірність постає через призму авторського світосприйняття, відтвореного різноманітними мовно-мовленнєвими одиницями, і нечленованими емоційними вигуками-реченнями зокрема.

Отже, мета статті – проаналізувати емоційні нечленовані вигуки-речення як функційно-семантичний тип нечленованих конструкцій у мові історичних повістей О. Маковея «Ярошенко» та Б. Лепкого «Полтава».

Відповідно до узагальнених потрактувань І. Вихованця та К. Городенської, А. Загнітка, С. Соколової [1, с. 735 – 737] **емоційні нечленовані вигуки-речення** дефініціюємо як функційно-семантичний тип вигуківих слів-речень, що контекстуально виражають різні емоції мовця, його суб'єктивну позитивну чи негативну оцінку позамовних ситуацій.

Принагідно зазначимо, що *емоція* – це просте, безпосереднє, поверхове, короткоплинне переживання людини в конкретний момент; загальна активна форма переживання організмом своєї життєдіяльності, реакція психіки на задоволення чи незадоволення потреби [2, с. 115 – 123].

Залежно від стану задоволення потреб емоції класифікують на позитивні, негативні та нейтральні. У межах публікації акцентуємо увагу на полярно маркованих (позитивний – негативний) емоційних вигуках-реченнях, що вербалізують реакцію психіки на задоволену /незадоволену потребу.

Серед окресленої групи виокремлюємо **емоційно позитивні** вигуківі нечленовані структури. Серед них диференціюємо синтаксеми, що передають *радість* – одну із «базових емоцій, що виникає як позитивна емоційна реакція на задоволену потребу» [2, с. 280].

За структурним оформленням серед зазначених мовних одиниць переважають такі, що складаються з одного приголосного та двох голосних звуків: «Хай живе! *Ура!* *Ура!*» [3, с. 379], причому багато з них мають емпатичний наголос, що характеризується протяжною вимовою з

кількаразовим увиразнювальним повтором: «Ур-ра, ур-ра, ур-ра!» – «Як грім, у хмарах загуготіло» [3, с. 480].

Менш поширеними є такі, морфемна організація яких репрезентована одним голосним і приголосним звуками: «Є! – кричав радісно здалека» [4, с. 91].

Близьким до радості є почуття **полегшення** – «звільнення від болю, тривоги, неспокою» [6, с. 724].

Синтаксемами з таким емоційним контекстуально зумовленим значенням є різноструктурні мовні одиниці:

- інтер'єктивовані, формально тотожні з граматичними формами самостійних частин мови: «*Слава богу!*» [4, с. 264];

- первинні вигуки, що складаються з одного приголосного й одного голосного звуків: «*Ух!* Легше мені!...» [3, с. 253].

Межує з радістю й **захоплення** – «психічний стан людини, що проявляється в яскраво вираженому почутті високої позитивної інтенсивності в роботі, творчості, грі, у прихильності до певної особи» [5, с. 111].

За структурним оформленням вигуки-речення, що вербалізують таку емоцію, найчастіше складаються з двох приголосних та одного голосного звуків, часто є повторюваними: «Гарні доні вдалися покійному Василеві Леонтієвичі... *Гай-гай!*» [3, с. 196].

Кількісно поширеними в аналізованих художніх текстах є **емоційно негативні** нечленовані вигуки-речення. Серед них домінують вигуки-речення, що виражають **страх** – одну з базових емоцій, яка виникає як реакція на справжню чи уявну небезпеку [5, с. 288].

У межах зазначеної семантичної групи виділяємо різні за структурою синтаксеми, котрі складаються з: одного голосного та приголосного: «*Ов!* – скрикнув Голота» [3, с. 137]; повторюваних конструкцій: «*Ой-ой!* Та й налякав же мене пан козак...» [3, с. 159]; ускладнених інтер'єктивованих вигуків: «А се що? Коло церкви горить? *Ой боже!*» [3, с. 27].

У низці негативно емоційних нечленованих вигуків-речень репрезентовано *невдоволення*, котре виражає почуття і стан, перебуваючи в якому людина не відчуває задоволення [6, с. 254]. Серед таких мовних одиниць вирізняємо різні синтаксеми за структурним оформленням вигуку: один голосний: «*О!* ще стрілив хтось!» [4, с. 88]; лише приголосні звуки: «*Бр-р!* чогось холодно!» [4, с. 155]; голосний і два приголосні: «На! от маєш! – *ТЬфу!*...» [4, с. 144]; два голосних та один приголосний: «*Ого!* вже танець починається!» [4, с. 113]; повторювані первинні вигуки, що поєднують один голосний та один приголосний звуки: «*Ов, ов, ов!* – бідкався Мручко» [3, с. 30]; вигуки, що збігаються з граматичними формами самостійних частин мови, ускладнені первинними вигуками: «*Ой господи!* Що вам?» [4, с. 87].

Серед нечленованих вигуків-речень у мові аналізованих історичних повістей вирізняємо структури, що контекстно передають *гнів* – «одну з базових емоцій негативного прояву, що викликається суттєвим незадоволенням потреб людини» [2, с. 260].

Такі синтаксеми не є структурно різноманітними. В аналізованих художніх творах репрезентовано лише дві групи, а саме вигуки-речення, що складаються з: одного голосного звука: «*О!* Вже є тисячі!» [4, с. 134]; одного голосного та одного приголосного звуків: «*Ох!* Та й дам же я вам таких нюханців...» [3, с. 48], «*Ов!* Та вони й бомбами кидаються» [3, с. 48], «*Гу!* Яка студінь!» [3, с. 312].

Серед негативно емоційної групи слів-речень виокремлюємо структури, що передають почуття *зневаги* – «переваги над кимось одним чи групою людей» [5, с. 116].

Структурне вираження таких синтаксем є різноманітним: один голосний звук: «*О!* Копачовський передом» [4, с. 49]; два звуки: приголосний і голосний: «*Тю!* От на що зійшов чесний козак!» [3, с. 165]; повторювані конструкції первинних вигуків: «А ми на голову твою. –

Тю! – Тю!» [3, с. 165]; вигуки, що поєднують первинний вигук та граматичні форми самостійних частин мови: «*Щур їм! Чесне діло сорому не боїться...*» [3, с. 128].

Структурами, у яких переважають вигуки, що збігаються з граматичними формами самостійних частин мови, є нечленовані вигуки-речення, що передають *сум* – «невеселий, важкий настрій, спричинений горем, невдачею» [6, с. 834]: «*Господи!* – зітхнув Микула...» [4, с. 145], «*Господи! Господи!* Таке нещастя!» [4, с. 216], «*Боже! боже!* – говорила мати» [4, с. 247]. Почасти такі синтаксеми є ускладнені непохідними вигуками: «*Ой боже! Неделе наша!*» [4, с. 30]. Водночас у межах окресленої емоційної групи репрезентовані й первинні вигуки-речення, що складаються з: одного голосного: «*Е!* ні! шукаймо до веселого гурту...» [4, с. 165]; одного голосного та одного приголосного звуків: «*Ох!* який же я втомлений!» [4, с. 153].

Обмеженими за кількісним поширенням є нечленовані вигуки-речення, що передають *відчай* – «психологічний стан безпорадності, що супроводжується думками про безглузде існування, безперспективність і безнадійність зусиль» [5, с. 47].

Така група представлена вигуками, що збігаються з граматичними формами самостійних частин мови: «*Господи!* Невже ж з приказу Твогого новітний кесар новий хрест і нову Голготу для України готує?» [3, с. 129], почасти ускладненими у виразнювальним повтором: «*Боже, боже!* прийми мою душу!» [4, с. 73].

Менш сильною за відчай є емоція *розчарування* – «неприємний психологічний стан, емоційне переживання людини, пов'язане з якоюсь серйозною життєвою невдачею, незбутністю сподівань» [5, с. 262].

Таку групу в аналізованих творах репрезентують нечленовані вигуки-речення, що складається лише з одного голосного та одного приголосного: «*Ем!* – і махнув

рукою» [3, с. 409], рідше – із двох приголосних і одного голосного: «*ТЬфу!* – сплюнув з погордою Люксембург» [3, с. 117].

Отже, здійснений лінгвістичний аналіз історичних повістей О. Маковей «Ярошенко» та Б. Лепкого «Полтава» дає змогу стверджувати, що залежно від контексту однакові вигуки можуть репрезентувати різні функційно-семантичні типи нечленованих слів-речень. Вигуки-речення з негативною емоційністю домінують над позитивно конотованими. Такий розподіл вважаємо цілком закономірним, оскільки темою аналізованих художніх текстів є зображення жорстоких реалій Хотинської війни та Полтавської битви.

Література

1. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / [І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова]. – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2017. – 752 с. **2. Загальна** психологія: навч. посіб. [О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасека]. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 296 с. **3. Лепкий Б.** Полтава / Б. Лепкий. – Дрогобич: Відродження, 2005. – 528 с. **4. Маковей О.** Ярошенко / О. Маковей. – К.: Дніпро, 1985. – 267 с. **5. Психологічний** словник / [авт.-уклад.: В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова]. – К.: Наук. світ, 2007. – 274 с. **6. Словник** української мови [в 11 т.]. – Т. 7 / [редкол.: І. К. Білодід, А. А. Бурячок та ін.]. – К.: Наук. думка, 1976. – 724 с.